

Момчил Младенов/Momchil Mladenov

ВИЗАНТИЯ И ПАПСТВОТО ПРЕЗ ПЪРВАТА ЧЕТВЪРТ НА XIV ВЕК

Byzance et la Papauté dans le premier quart du XIV siècle

L'auteur présente les négociations entre la papauté, l'Empire byzantin et le royaume de France. L'accent est mis sur le rôle du diplomate vénitien Marino Somodo, qui travaille activement pour organiser une croisade et l'union des Églises. L'auteur part du principe que l'empereur Andronic II avait voulu reprendre les négociations pour l'union des Églises à cause de la conquête turque en Asie Mineure. L'Empereur est prête à s'allier avec la papauté et donc changer son attachement à l'orthodoxie. La seconde guerre civile à Byzance a cessé les négociations. En outre, l'empereur a peur du comportement des moines et des habitants de la capitale qui sont conformes à la foi orthodoxe.

На 18 октомври 1281 г. папа Мартин IV (1281–1285 г.) издава була, с която отлъчва император Михаил VIII Палеолог от Църквата. Вестта за прекратяването на Лионската уния е съобщена на присъстващите в папския двор митрополити – Лъв на Ираклия и Теофан на Никея. Този акт е потвърден категорично с две последователни папски були от 7 май и 18 ноември 1282 г.¹ Временното обединение на християнския свят е приключено. След смъртта на Михаил VIII Палеолог (11 декември 1282 г.) във византийското общество и Църква се очертават три течения по отношение на унията. Първото е съставено от кръговете, които подкрепят обединението на Църквите пред лицето на ислямската опасност в Мала Азия (латинофили). Второто е на т.нар. арсенити, които желаят реабилитация на патриарх Арсений Авториан (1255–1260; 1261–1267 г.), реставрация властта на Ласкаридите и скъсване на унията. Третото течение се състои от привържениците на патриарх Йосиф I (1267–1275; 1282–1283 г.), които хранят неприязън към латинофилите и се ползват с подкрепата на народа и монашеството². Следващите години преминават под знака на последователната и целенасочената антиуниатска политика на император Андроник II Палеолог (1282–1328 г.). Лишени от своите лидери и поставени под натиска на светската и църковна власт, привържениците на унията са принудени да преминат на заден план. Отношенията между Папството и Константинопол са замразени.

Началото на XIV в. отчасти променя това състояние. Измененията се наблюдават преди всичко на Запад. Първите години на новото столетие поставят началото на т.нар. „Авиньонски плен“ на Папството (1309–1377 г.). Терминът, който е получил значително разпространение в историята на Църквата, се дължи на съвременниците, които са антифренски и проимперски настроени. Всъщност това не е плен, а защита от страна на могъщата френска държава. Отдых за Светия престол от нестабилността и опасностите във Вечния град и на Апенините. Решението за преместването е на самите свети отци, които под крилото на френската корона, укрепват абсолютната си власт в Църквата. Стремешът към връщане във Вечния град ще проличи едва при папа Урбан V (1362–1370 г.), успоредно с неуспехите на Франция през Стогодишната война. Разбира се, всички папи от въпросния период са французи и следват интересите на своите политически покровители. Наред с това не бива да се забравя, че контактите между Авиньон и Рим са регулярни и папите продължават да се смятат за приемници на престола на св. Петър. Характерна особеност на този период от историята на Папството е изграждането на централизиран църковно-административен апарат на Църквата. Нуждата от това се чувства при променените условия, когато трябва да се търсят нови източници на доходи за издръжка на служителите и за участие в световната политика. Реорганизацията на институцията и създаването на ръководни органи по финансовите дела се дължи отчасти на копирането на френския управленчески модел. Наред с това реформираната административна система на Папството става модел за подражание на абсолютните монархии от Новото време³. Друга отличителна черта на Авиньонския период са нееднократните опити за провеждането на кръстоносни походи и приобщаването на източните „схизматици“ към западната Църква⁴.

Известно е, че плахи опити за подновяване на преговорите по унията се регистрират през 1306 г. В писмото си от 14 януари до епископа на Сенлис папа Климент V (1305–1314 г.) разсъждава за помирението на Църквите. Според него засилващата се турска заплаха ще провокира по-компромисна позиция на „схизматиците“, а завладяването на Византия е задължителна фаза от кръстоносен поход към Светите земи⁵. За уния се говори отново към 1311 г., когато се планира бракът на василевса с Катрин дьо Валоа, който така и не се осъществява. Въпросните намерения на Константинопол може да се разглеждат като предпазна мярка срещу подготовката на Шарл дьо Валоа и Филип дьо Тарент за поход срещу „схизматиците гърци“. Именно тези владетели в зората на XIV в. са най-активните привърженици на идеята за реанимирането на латинската власт в Константинопол. През следващите години липсват сведения за намеренията на Андроник II за църковно сближение със Запада⁶. Но промяната вече е налице. Как се стига до толкова сериозно изменение във външнополитическата ориентация на императора? Кои са причините той да измени на привързаността си към православието, която е изглеждала непоклонима в продължение на десетилетия?

Подновяване на униатската политика става през 1324 г. През тази година епископът на генуезката колония Кафа Йероним е изпратен от византийска страна

в Авиньон с цел коментиране на унията. Редица изследователи тълкуват въпросното събитие с опасенията на константинополските управници от подготвения срещу тях кръстоносен поход⁷. Необходимо е да подчертаем, че липсва извор, който да говори категорично за подобни мотиви при преговорите за уния от 20-те години на XIV в. Още повече че кръстоносните планове от периода 1321–1328 г. по нищо не подсказват по-големи шансове за реализиране от предходните години, когато при сходни условия василевсът не е повдигал въпроса за църковно обединение.

По това време най-сериозни ангажименти към кръстоносните начинания продължават да имат френското кралство и Папството⁸. Основните цели са две — Киликийска Армения и Светите земи. Никъде от тези години не се говори за възможността пилигримите да нападнат и „схизматиците“. Например през януари 1323 г. в Париж е проведена среща на Шарл дьо Валоа, крал Шарл IV (1322–1328 г.), Робер дьо Неапол, венецианския представител Марино Санудо Торсело и делегати на Киликийска Армения. При проведените разговори е обсъждано преди всичко оказването на помощ на арменците. Относно „гръцкия въпрос“ участниците са склонни да се вслушат в съветите на венецианския дипломат, който по принцип защитава ромеите⁹.

Със смъртта на Шарл дьо Валоа (16 декември 1325 г.) от историческата сцена слиза един от основните претенденти за цариградския трон на латинските императори. Опитите на Луи дьо Клермон да „вземе кръста“ остават без реализация. Наистина, той напуска Париж, но не стига по-далеч от околностите и печели само присмеха на съвременниците¹⁰. На този фон най-активен остава Филип дьо Тарент, който през 1322 г. получава средства от папата за поход към Константинопол. Липсват обаче достатъчно войници, а когато и те се намират, средствата са изчерпани. В допълнение неспокойната обстановка в Италия заставя Филип да остане у дома¹¹. Констатацията от тези факти е една: кръстоносната идея е в дълбока криза. В частност това маркира липсата на сериозна заплаха от страна на Запада, която би провокирала подновяването на дискусиите за уния от страна на Византия. Причините трябва да се търсят в друга насока.

През зимата на 1324–1325 г. най-активен пропагандатор на унията остава венецианският дипломат Марино Санудо Торсело. През 1324 г. той адресира едно писмо до Андроник II Палеолог, в което изразява задоволството си от намеренията на василевса да се върне към римската вяра. Това събитие се разглежда като увертюра към съвместен кръстоносен поход за освобождаването на Светите земи. Известният венецианец е получил въпросната информация от приближен на императора духовник, с когото се среща в Париж и Авиньон. Дипломатът на републиката уверява „гръцкия император“, че е разговарял с мнозина френски аристократи и кардинали, които са спечелени за каузата. Самият Марино Санудо се ангажира да работи активно за осъществяването на тези цели. Доказателство за това е неговото писмо до епископа на Кафа Йероним (декември 1324 г.), в което той иска от прелата да го препоръча пред Андроник II. В него той уверява, че ако императо-

рът приеме унията, ще получи политическата и военна подкрепа на неаполитанския крал Робер¹².

Марино Санудо получава отговора на василевса през февруари 1325 г., когато се намира във Венеция. По византийските пратеници той отговаря с две писма: едното е адресирано до Андроник II, а второто до севаст Стефан Сиропулос. Съдържанието на въпросните документи разкрива, че междувременно той посещава Париж и Неапол, където за пореден път пропагандира унията. Отговорът на тази информация от византийска страна е изгубен. За него съдим от следващите писма на Марино Санудо. В тях той подканя Сиропулос да работи по-активно за обединението и твърди, че скоро ще пристигне в Константинопол, за да разкрие на императора „велики и тайни неща“. От същия текст става ясно, че ромеите са изпратили в Авиньон доминиканеца Андрео, който трябва да обсъди с папа Йоан XXII (1316–1334 г.) условията на бъдещата уния¹³.

Допълнителни данни за фона, на който протичат въпросните преговори, се съдържа в кореспонденцията на папата със савойския граф Едуардо (1323–1329 г.). Повод за писмата е гневната реакция на Йоан XXII по повод брака на савойската принцеса с Андроник III. На 31 декември 1325 г. той изразява възмущението си, че Джована е можело да стане съпруга на западен владетел, а не на „схизматик“. Графът изразява увереност, че разчита на сестра си да привлече бъдещия си съпруг към римската вяра. Папата приема подобна възможност за твърде добра, но нереална¹⁴. Тази странична информация предполага резервите, с които гледат в Авиньон на идеята за привличането на византийския владетел – факт, който обрича ентусиазма на Марино Санудо на провал.

В едно писмо на папата до френския крал от 31 март 1326 г. се съобщава, че в Авиньон са призовани редица видни богослови. По този повод се предполага, че въпросното сведение стои във връзка с преговорите по обединението на църквите¹⁵. Това изглежда логично, но сме длъжни да отчетем и друга възможност. Става въпрос за подготовката на Папството за дискусиите с богословите на Лудвиг IV Баварски (1294–1347 г.), водени от Жан Жандьонски и миноритите, представени от Микеле Чезена¹⁶. Именно по същото време се подготвя тяхното посрещане в Авиньон и за това допускаме, че в писмото става въпрос за тях, а не за униатски преговори.

През същата 1326 г. друга византийска делегация, ръководена от генуезеца Симоне Д'Ориа, посещава френската столица с предложения за мир и съюз (*pacem et amorem*). Зад тези официални формулировки вероятно стои стремежът да бъде спечелен парижкият двор за посредник в преговорите с Папството. За това говори фактът, че Шарл IV натоварва видния богослов Бенедикт (епископ на Комо в периода 1328–1338 г.) да посети Авиньон. На 23 август 1326 г. той получава от папа Йоан XXII позволение да дискутира унията с ромеите. На път към Константинопол Бенедикт трябва да се срещне с неаполитанския крал Робер и Филип дьо Тарент¹⁷. Съдържанието на проведените с тях разговори остава неизвестно.

Вероятно основната задача на папския пратеник се изразява във възпирането им от поход против Империята.

Бенедикт остава във византийската столица няколко месеца. За съжаление липсват преки сведения за характера на водените преговори. Частична информация се съдържа в писмото на императора до доминиканския богослов от май 1327 г. В него се изразява готовност за диалог с папата, кардиналите и френския крал. От това време датират и две други писма, адресирани до френския монарх. В тях василевсът и неговият съветник Теодор Метохит потвърждават положителното си отношение към униатската идея, но едновременно с това и опасенията си от открит бунт на цариградските жители при вестта, че се търси обединение на църквите¹⁸. Това развитие на събитията се потвърждава и от Марино Санудо. В писмото си от 13 октомври 1334 г. до френския крал Филип VI Валоа (1328–1350 г.) той посочва като основна причина за прекратяване на преговорите през 1327 г. опасението на императора от бунт на своите съграждани, свързан с гражданската война¹⁹.

Стремителното развитие на събитията през следващите месеци окончателно блокира продължаването на преговорите. В края на януари 1328 г. умира Шарл IV, а през май 1328 г. Андроник II е отстранен от престола от внука си Андроник III²⁰. Контактите с папството са възобновени едва през зимата на 1334 г., когато двама доминикански богослови – Франческо де Камерино, епископ на Херсон и Ришар, епископ на Босфор посещават Константинопол²¹.

Да се върнем на въпроса, който поставихме в началото, а именно защо Андроник II повдига въпроса за нова уния след години на привързаност към чистотата на православната вяра? Логично е предположението, че загубите в Мала Азия заставят василевса да се обърне към римската Църква и да разчита на подкрепата на Запада²². Подобно твърдение е обусловено от рационализма на византийския политически живот. Не е за подценяване и обстоятелството, че по време на интензивните преговори в османски ръце пада Бруса (6 април 1326 г.)²³.

Наред с това ние не изключваме и чисто духовна промяна в император Андроник II. За такава възможност говори свидетелство на доминиканеца Филип Инконтри. Този жител на Пера (следователно добре осведомен за събитията във византийската столица) завършва към 1356/7 г. трактата си *Libellus qualiter Greci recesserunt ab obediencia Ecclesie Romane*. В него се твърди (въз основа на информация от близък на императора анонимен духовник), че промяната в църковната политика се дължи на лична духовно-религиозна метаморфоза на василевса. Освен това се внушава, че Андроник Стари се страхува от смутове при евентуално разгласяване на преговорите с Папството. Заставен от тази вътрешна цензура, той е принуден да декларира пред епископа на Комо Бенедикт, че неговите писма са изтълкувани погрешно на Запад, т.е., че той никога не е възнамерявал да търси сближение с главата на римската Църква. Въпросните уверения трябва да се смятат само за фасада, призвана да увери цариградските жители и монашеството

в „благоеверието“ на техния владетел²⁴. Последните данни намират потвърждение и в споменатото по-горе сведение на Марино Санудо.

С това се изчерпват активите на унионистичната политика от времето на Андроник II Палеолог. Последните години от неговото управление поставят началото на нов етап в историята на църковните отношения между Изтока и Запада. В предходните десетилетия за Византия унията е средство за ограничаване или стопиране на западната експанзия. От 20-те години на XIV в. сближението на двата християнски свята вече се гради на антиосманска основа. Именно това става базата и перспективата на техните отношения до самата гибел на Империята. Важно е да подчертаем, че въпросната промяна се дължи до голяма степен на личността на Андроник Стария. Сведението на Филип Инконтри дава право да се мисли, че в него се извършва своеобразна трансформация. Тя се изразява в напрегнати духовно-религиозни търсения и вероятно вътрешно отстъпление от православието – нещо не изключително, но знаменателно за менталността на ромеите. Наред с това фактите ни карат да приемем, че това състояние на василевса е временно. Известно е, че макар и принудително той приема монашество (30 януари 1330 г.) и вероятно да самата си смърт (12/13 февруари 1332 г.)²⁵ остава православна личност.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Georgii Pachymmeris**. De Michaelae et Andronico Palaeologis, rec. I. Beckerus, Bonnae, 1835, II, 504–505; **Souarn, R.** Tentatives d'union avec Rome: un patriarche grec catholique au XIIIe siècle. – *Ōchos d'Orient*, 1899, No.3, p. 356; **Franchi, A.** I Vespri Siciliani e le relazioni tra Roma e Bisanzio. Studio critico sulle fonti. Palermo, 1984, 52–56. Новината заварва императора в Мала Азия, където полага усилия за укрепване на отбраната срещу турците по течението на р. Сангарий. А. Failler предполага, че въпросната кампания е осъществена през лятото на 1282 г. – Вж. **Failler, A.** Chronologie et Compositions dans L'Histoire de Pachymère. – *Revue des études Byzantines*, 1981, vol. 39, No.2, 244–247.

² **Georgii Pachymmeris**. De Michaelae et Andronico Palaeologis, II, 51. Nikephoros Gregoras недвусмислено заявява, че оформянето на различните групировки в църквата е продукт на дяволската намеса. От нея „...прекрасното единомислие се разбива; празникът става непразник и тържеството нетържество“. – Вж. **Nikephoros Gregoras**. *Bizantina historia*, ed. L. Schopen, I. Bekker, Bonnae, 1830–1845, 151. Вж. и **Laurent, V.** La fin de schisme arsénite. – *Académie de Roumaine, Bulletin de la section historique*, 26, 1945, 239–245; **Evert-Kappesova, H.** Une page de l'histoire des relations byzantino-latines. II. La fin de l'Union de Lyon. – *Byzantinoslavica*, XVII, 1956, No.1, 1–4. Според тази авторка зад групировката на унионистите стоят поземлените магнати от Мала Азия, които губят от, една страна, имената си в хода на турската експанзия, а, от друга страна, извличат печалби от търговията с Венеция и Генуя. Арсенитите тя определя като партия на националната независимост и твърди също, че влиянието им е толкова силно, че тяхната организация може да се приеме за държава в държавата. Що се отнася до Ласкаридите, според полската изследователка те са подкрепяни от селяните в Мала Азия. За

патриарх Йосиф вж. **Власов, А. В.** Иосиф исповедник, патриарх Константинопольский (1267–1275; 1282–1283). – В: *Власть, общество и церковь в Византии*. Армавир, 2007, 143–167.

³ **Mollat, G.** Les papes d'Avignon 1305–1378. 10 ed. Paris, 1964; **Гергей, Е.** История Папства. Пер. с венгр. Москва, 1996, с. 204; **Favier, J.** Les papes d'Avignon. Paris, Fayard, 2006.

⁴ **Гюзелев, В.** Папството и българите през Средновековието. Пловдив, 2009, 69–71.

⁵ *Regestum Clementis papae V, editum cura et studio monachorum Ordinis S. Benedicti*. Roma, 8 vols, 1885–1893, No.243; **Setton, K. M.** The Papacy and the Levant (1204–1571). Vol. 1. The Thirteenth and Fourteenth Centuries. Philadelphia, 1976, p. 164.

⁶ **Laiou, À.** Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II 1282–1328. Cambridge, Mass., 1972, p. 241, 315; **Menache, S.** Clement V. Cambridge University Press, 1998, 119–120.

⁷ Тази теза се защитава най-вече от W. Norden и M. Viller. – Вж. **Norden, W.** Das Papsttum und Byzanz; die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung, bis zum Untergange des byzantinischen Reichs (1453). Berlin, 1903, reprint, New York, 1958, 684, 688–689; **Viller, M.** La question de l'union des églises entre Grecs et Latins depuis le concile de Lyon jusque'à celui de Florence (1274–1438). – *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1921, No.17, p. 276.

⁸ **Tyerman, C. J.** Philip V of France, the Assemblies of 1319–1320 and the Crusade. – *Historical Research*, 1984, vol. 57, 15–34.

⁹ През април 1323 г. папа Йоан XXII обещава, че ще осигури половината от средствата и хората, които са необходими според договорените в Париж условия. Главата на католическата църква подчертава, че това се прави с цел подпомагане на Армения. – **Housley, N.** The Avignone Papacy and the Crusades 1305–1378. Oxford, Clarendon Press, 1986, reprint, 2002, p. 22; **Николов, Ал.** Вярвай или ще те убия! „Ориенталците“ в кръстоносната пропаганда 1270–1370. София, 2006, с. 60.

¹⁰ **Dürrhoeder, G.** Die Kreuzzugspolitik unter Papst Johann XXII (1316–1334). Strassburg, 1913, S. 53.

¹¹ През 1324 г. Филип дьо Тарент и съпругата му учредяват „Кралство Мала Азия“, което даряват на Марино Закария, господар на о-в Хиос. Срещу това се надяват той да осигури 500 рицари. Всичко това се илюзии, защото въпросните земи са извън властта на Филип. – **Norden, W.** Das Papsttum und Byzanz..., S. 674.

¹² **Faucon, M.** Marino Sanudo à Avignon. – *Mélanges de l'école française de Rome*, 1882, vol. 2, No.1, 222–223. Интересът на Марино Санудо към Изтока и възможностите за неговото отвоюване от неверниците намират израз и в произведението му *История на Романия*. – **Гагова, Кр.** Сведение за Българското царство в История на Романия на Марино Санудо Торсело. – Годишник на департамент „Средиземноморски и източни изследвания“, Нов Български университет, Т. 1, 2002, Академични четения в чест на проф. Златозара Гочева, 34–36.

¹³ **Norden, W.** Das Papsttum und Byzanz..., 689–690; **Laiou, À.** Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: The Background to the Anti-Turkish League of 1332–1334. – *Speculum*, vol. 45, No.3, 1970, p. 382; **Laiou, A.** Constantinople and the Latins..., 323–324.

¹⁴ **Acta Benedicti XII** (1334–1342), ed. A. Tautu. Pontificia Commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis: Fontes, Series III, vol. 8, Città del Vaticano, 1958, №15b, 31–32.

¹⁵ **Laiou, À.** Constantinople and the Latins..., p. 324.

¹⁶ **Favier, J.** Les papes d'Avignon. Paris, Fayard, 2006, p. 140.

¹⁷ **Norden, W.** Das Papsttum und Byzanz..., 761–762; **Laiou, À.** Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: The Background to the Anti-Turkish League of 1332–1334. – *Speculum*, vol. 45, No.3, 1970, p. 382.

¹⁸ **Omon, H.** Project de réunion des Églises grâcque et latine sous Charles le Bel en 1327. – *Bibliothèque de l'école des chartes*, vol. 53, 1892, No.1, 255–257; **Omon, H.** Lettre d'Andronic II Paléologue au Pape Jean XXII. – *Bibliothèque de l'École des chartes*, vol. 67, 1906, No.1, 587.

¹⁹ **Kunstmann, F.** Studien über Marino Sanudo Torsello den Aelteren. – *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, historische Klasse*, 7, 1853, письмо '6, S. 804. – Цит. по: **Laiou, À.** Constantinople and the Latins..., p. 327.

²⁰ **Omon, H.** Project de réunion des Églises grâcque et latine sous Charles le Bel en 1327. – *Bibliothèque de l'école des chartes*, vol. 53, 1892, No.1, 257.

²¹ От византийска страна в дискусиите с тях участва Варлаам Калабрийски. Патриарх Йоан XIV Калекас отказва да се срещне с латинските духовници. – **Gill, J.** Byzantium and the Papacy 1198–1400. New Brunswick – New Jersey, 1979, 194–195.

²² **Радић, Р.** Време Јована V Палеолога (1332–1391). Београд, 1993, с. 53.

²³ **Острогорский, Г.** История на византийската държава. С., 1998, с. 634.

²⁴ **Kaeppli, R.** Deux nouveaux ouvrages de fr. Philippe Incontri de Péra. – *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 1953, vol. 23, 171–173; **Laiou, À.** Constantinople and the Latins..., p. 325; **Gill, J.** Eleven Emperors of Byzantium Seek Union with the Church of Rome. – *Eastern Churches Review*, 1977, No.9, p. 78 [= **Gill, J.** Church Union: Rome and Byzantium (1204–1453). London, VR, 1979.]

²⁵ **Laiou, A.** Constantinople and the Latins..., p. 298; **Радић, Р.** Време Јована V Палеолога..., с. 69.